

DIŠANOVE TRAKE

Profesor Novak je uspevaao da pred studentima, u amfiteatru, prikrije svoj prezir prema vladajućim strukturama. U razgovorima nakon zvaničnog dela predavanja, neformalnim sastancima još neformalnije redakcije našeg fotokopiranog biltena, koji smo, u nastupima neskromnosti, ponekad nazivali časopisom, profesor je bio mnogo otvoreniji. Ipak, on se naglašeno opirao stereotipu po kojem je, u gradskom javnom životu, bio svrstavan u kategoriju "disidenata". Uvek je napominjao da, u jugoslovenskim uslovima ta reč, uz dva ili tri izuzetka, mora biti pisana pod znacima navoda.

Bio je jedan od retkih u našoj zemlji, obeleženoj odrednicom "ni tamo ni ovamo", koji je održavao veze sa "podzemnom" umetničkom scenom Sovjetskog Saveza. Ta bliskost sa istinskim stvaraocima isključenim iz društva, istinskim mučenicima zarad slobode umetničkog iskaza je, po svoj prilici, odredila njegov stav prema lokalnim salonskim disidentima, dobitnicima stanova i državnih sinekura. Od njega smo prvi put saznali za Šalamova, za tragične sudbine protagonista starih avangardi i za postojanje njihovih naslednika, duboko skrivenih pod plaštom Brežnjevljeve "normalnosti nomenklaturnog socijalizma". Neka od tada pominjanih imena postaće široko poznata na Zapadu, ali tek kada se sve to bude obeležilo etiketom "perestrojka-art".

Nizovima ironičnih opaski profesor Novak prizemljivao je naše neobuzdane ali i nejasne ambicije, spuštao nas u domen mogućeg, ne samo u okvirima čaršije, osenčene posebnim amalgamom tradicionalne i nove socijalističke malograđanštine, već i u okvirima takozvanog "velikog sveta" odakle su dolazile šarene umetničke revije, sveta koji je dobro poznao, i o kojem nije imao iluzije. On nije bio propovednik, guru, niti rasadnik upotrebljivih saveta, ali se sve što je govorio moglo prepoznati kao pohvala pozicije na margini. U njoj nipošto nije video skrajnutost nego, naprotiv, mogućnost da se zaobiđe močvara jednog atrofiranog društva i pronade proplanak na kojem je moguće uzgajati delotvornu subverzivnu duhovitost. Onu bez koje nije moguće zamisliti umetničko delo. Po tome je njegov stav donekle bio nalik Dišanovom. Barem jednim delom. On je bio autoritet do čijeg se mišljenja držalo, barem u tom uskom i za vlast nevažnom segmentu društva, njegova pozicija bila je moćno prisustvo po strani.

Ne sećam se više iz koje je teme profesor Novak, čovek digresija, iskoračio u polje rasprave o odnosu moral - stvaralac. Jasno je da je započeta i samo donekle zaokružena tema dobila otvoreniji i produbljeniji nastavak u "redakciji" časopisa, u krugu koji sam ponekad, sa zrnim zdrave ironije, nazivao "sektom". Neko je pomenuo Mikelandela koji je kao dečak napravio i prodao falsifikat antičke skulpture, dotaknuta je i tema slavni umetnika-ubica, umetnika-kriminalaca, umetnika-mekušaca, umetnika-doušnika i dekoratera različitih tiranija.

Sa udaljenosti od skoro dvadeset godina veći deo onoga što je tada izgovarano, deluje u dobroj meri naivno. Godine koje su potom usledile otvorile su neslućene prostore za obno-

vu svih vrsta udvorištva umetnika, ovoga puta pod parolom "patriotizma". I mnogi su zaista pohrlili da taj novi ideološki imperativ što pre i što bolje pretvore u sopstvenu zaradu.

Naravno, nije to razlog zbog kojeg sam posebno zapamtio to veče. Lina je, u jednom trenutku, kada se razgovor iščupao iz okrilja politike i vratio trouglu umetnost-egzistencija-moral, pomenula da je Dišan, bez obzira na više puta izrečenu odbojnost prema "umetnosti mrežnjače", pa čak i slikarstvu kao praksi, nekoliko puta naslikao i putem posrednika, poverljivih galerista koje je znao, tržištu predao replike ili, još pre, dela "u duhu" Kandinskog i Ležea. Kao originale, naravno.

Ta uzgred izrečena konstatacija proizvela je najpre neprijatni prekid u žustrom razgovoru. I profesor se malo zbunio. Nije sporio da bi ta vrsta subverzije mogla biti u duhu Dišanove poetike, ali za tako šta nije pronašao nijedan nagoveštaj u nekoliko detaljnih životopisa. Ostali prisutni su strasno branili moralni profil svoje nedodirljive ikone.

Pred tako jednoglasnim osporavanjem, argumentovanim, doduše, samo opštim mestima, Lina se vešto povukla, iako to nije bilo u skladu sa njenom prirodom.

Kada smo u sitan sat, nakon nekoliko zabrinutih provirivanja noćnih čuvara, napustili hodnike koje je škroto osvetljavala ulična rasveta i našli sami u nevelikom parku, pod siluetom bronzanog junaka čija je ispružena ruka pokazivala pravac pobede prestali su svi razlozi za moje uzdržavanje:

- Pobogu, Lina, otkud ti ono sa falsifikatima?

Tišina u kojoj je pokušavala da pronađe najbolju formulaciju nije potrajala kratko. Pogledala me je, zadržavajući smeh, i rekla:

- Kako da ti kažem... bilo mi je zaista glupo da pred tolikim ljudima izjavim da mi je to rekla mama... Sad, nedavno, kada sam je nagovorila da mi ponovo priča o svom susretu sa Dišanom.

Tada sam prvi put saznao za postojanje intervjua njene majke sa Dišanom zabeleženog na magnetofonskoj traci.

- Znaš - rekla je Lina - tu stvarčicu je Lu smatrala jednom od najdragocenijih... Ona je u Beograd došla sa jednim ili dva kofera, verujem da je morala da bude prilično stroga u izboru onoga što prenosi u svoj novi život. Nije nosila nikakve knjige, ali, vidiš... uzela je tek nekoliko fotografija, nekih sitnica iz detinjstva i taj komad upakovanog vremena... Verovatno se nadala da će imati vremena i motiva da nastavi započeto, ali... Ma, kome je uopšte bilo stalo do toga... Ovde...

Lujzin najstariji brat bio je vlasnik Dišanovog multipla, njegove portativne retrospektive nazvane "Boite-en-valise". Lina nije znala da li je to deo originalnog tiraža od dvadeset u kožu uvezanih kutija ili primerak iz nekog od kasnijih izdanja - u svakom slučaju, stvarčica je bila ekskluzivna i na više načina dragocena. Isto tako, nije mogla sa sigurnošću da kaže da li je ujakovo prijateljstvo sa umetnikom počelo pre no što je taj multipl postao deo njegove kolekcije ili je akvizicija došla kao posledica druženja. Dišan je već dugo živeo u novoj umetničkoj prestonici sveta, Njujorku, mnogo više u vodama šaha no u matici tekućih zbivanja u umetnosti. Njegove veze sa Francuskom bile su ograničene na ne suviše brojna predratna prijateljstva - spisak osoba koje su njenog ujaka, kolekcionara, mogle povezati sa autorom "Velikog stakla" Lina je stoga svela na nekoliko imena, Bretona, Ernsta, Brankusija ili neke pariske galeriste vezane za međuratne evropske avangarde.

Marsel Dišan i njegova druga žena, Tini Matis, provodili su period godine omeđen kasnim prolećem i ranom jeseni u Evropi. Linin ujak je, sa manjom grupom hodočasnika, koristio priliku da provede dan ili dva u Nejiu na Seni ili nekom od mediteranskih gradića u opuštenom druženju sa umetnikom-šahistom. Ranog leta one iste godine u kojoj će se njen život izmeniti Lujza je konačno uspela da ubedi brata da u Neji povede i nju. Sa studentskom prilježnošću pročitala je gotovo sve što se o Dišanu u to vreme moglo naći na francuskom i engleskom. Pa i monografiju Roberta Lebela sa koje se još nije čestito osušila štamparska boja. I pored bratovljevog opiranja na put je ponela i tek kupljeni magnetofon.

Svet u kojem, hteli - ne hteli, živimo zasnovan je na neprekidnom usavršavanju tehnologije. U sve se upliće i priča o novcu, o tržištu - novi proizvodi svakodnevno potiskuju stare, psihološki razrađene kampanje na medijima, podržane štampanim freskama gradskih bilborda uveravaju ljude, svedene na potrošače, da su nove verzije kućnih aparata neuporedivo bolje od onih koje već imaju u stanovima, da će njihov život, ako ne uhvate korak sa napretkom, uskoro biti uporediv sa svakodnevicom neandertalca. Kasetofoni su premestili magnetofone "trakaše" na tavane, u seoske ili planinske vikendice, prepustili ih prašini i koroziji. Bilo je vrlo teško pronaći spravu koja će iz nevidljivih, magnetnih zapisa, vaskrsnuti glas mističnog kardinala umetnosti dvadesetog veka.

Nakon nekoliko neispravnih, uspeo sam da uzajmim glomaznu kutiju na čijoj su gornjoj površini tanjirasti kalemovi ravnomerno okretali i proizvodili kakav-takav zvuk. Na aluminijumskom poklopcu pisalo je *Sony TC 104*. Prednju stranu naprave činila je maska od tamnog, nazubljenog bakelita, iza nje bio je skriven zvučnik. Brojni nazubljeni potencimetri, elegantni prekidači i zaobljene ivice činile su ovaj magnetofon mogućim eksponatom nekog muzeja industrijskog dizajna, iz odeljka posvećenog razdraganim, ekspanzivnim šezdesetim.

Lina je iz torbe izvadila traku kao da vadi kakav predmet načinjen od paučine. Pripela ju je magnetofonu smeštenom na teškom tepihu, na sredini moje radne sobe, noseći je na način na koji rimokatolički sveštenik nosi hostiju, držeći je sa dve ruke, uspravno. I, nekako, svečano, teatralno. Sa ironičnim smeškom.

- Nemoj da se zezaš - rekao sam.

- A šta će me to sprečiti da se zezam? - priljubila se uz mene, pogrbljenog nad mašinom i problemom provlačenja vrpce kroz vođice, prekrila telom i ugrizla za uvo. - Pojma nemaš sa tehnikom, nikad to neće proraditi...

Zvuk se pojavio iznenada. Traka je uhvatila samo kraj nečega što je, verovatno, bilo prvo pitanje. Dve ili tri reči. Kao da je nedostajao početak mrke vrpce ili je neko od prisutnih Lujzi naknadno ukazao na važnost crvenog dugmeta za proces snimanja. Na osnovu odgovora moglo se, povratno, zaključiti da se suština pitanja nalazila u oblasti identiteta, odnosa dve sredine u kojima je Dišan živeo i stvarao.

- *Pripadanje... Pripadanje... Ili nepripadanje, to je bolje... Dobro se osećam zbog tog nepripadanja... Baš zato što sam se uvek plašio da ću biti previše pod uticajem sopstvenih korena. Želeo sam da pobegnem od toga. Kada sam došao u Ameriku, bio sam bez korena jer sam rođen u Evropi. I, eto, to je bilo lako, brčkao sam se u mirnom moru gde*

sam mogao da plivam slobodno. Ne možete plivati slobodno ako su vam noge upletene u to korenje... Razdaljina vam omogućava da stvari sagledavate jasnije...

Glas umetnika, za kojim su, u času snimanja, stajale mnoge prohujale decenije i bezmalo sav neveliki ali izuzetno cenjeni opus, bio je jedva čujan. Složio sam se sa Linom da je to najverovatnije zbog zastarele tehnike, prašine koja se tokom godina zavukla u unutrašnjost magnetofona, zato što je traka čuvana godinama u uslovima koji se ne bi mogli odrediti kao odgovarajući... Ili je to posledica neiskustva njene majke, nesnalaženja sa tadašnjim tehničkim novotarijama, činjenice da nije dovoljno približila mikrofonom...

Podizanje nivoa zvuka donelo je ishod suprotan od željenog - reprodukovani glas sasvim se gubio u izobličenjima, bivao nadjačan neprijatnim jednoličnim zujanjem. Zato smo se, ispruženi na tepihu, pribijali uz zaobljene ivice glomaznog "Sonija". Pramen Marselinine kose našao je put do mojih nozdrva. Iz šuma se sada probijao ženski glas, onakav kakav je bio kada je ambiciozna sagovornica imala jedva nekoliko godina više no njena kćerka u času električnog vaskrsenja segmenta vremena zabeleženog na traci. Bio je donekle razgovetniji od umetnikovog, uprkos tome što je govorila brzo, energično. Pokušavao sam da otkrijem sličnosti i razlike u melodiji i ritmu. Kao da je Lujzin glas bio neznatno grublji od Lininog... ili ga je barem naprava činila takvim. Ali osnovna intonacija, nekakva zavodljivost, bile su slične.

- Nikada te nisam čuo da govoriš tim jezikom... Da li i tvoj francuski zvuči ovako uzbudljivo?

Lina se protekla. Krajevi karirane košulje izvukli su se iz čvrstog zagrljaja pletenog opasača njenih farmerki. Ukazao se segment svetle kože između kukova i grudnog koša sa akcentom senovitog udubljenja pupka.

- A šta ti misliš?

- *Da li ste nekada pripadali nekom pokretu... nekoj školi?*

- *Ne... nisam... Možda bi se moglo reći da sam im pripadao u smislu da sam bio zainteresovan za nešto što sam pokušavao da razumem u izvesnoj meri i, naravno, da to iskoristim... Reč "škola" nas samo vodi do reči "grupa" a, na kraju krajeva, na svetu postoje samo individualni radovi. Na individui je da se izdigne iznad svake škole ili... takozvane škole. Ta ideja o školi ili grupi me suštinski nikada nije zanimala.*

Sled gromova u daljini, negde nad ravnicom severozapadno od grada, najavio je moćan prolećni pljusak. Zakošeni sims ispred otvorenog prozora odbijao je i razbijao krupne kapi. Njihovi nevidljivi fraktali, hladne čestice, stizali su do naših butina kao hladni ubodi. Lina se sklupčala, nestala je glatka udolina na mestu gde leđa prelaze u mek udvojeni volumen, pod prstima sam osetio nisku tvrdih brdašaca njenih pršljenova.

Dišanov maternji jezik je povremeno imao iznenađujuće upade melodije ambijenta u kojem je živeo poslednjih godina. Italijansku upadicu "*cosa mentale*", izgovorio je, na primer, onako kako bi je zvučno oblikovao Amerikanac... više kao "*kouza*"... U tkivu tečnog francuskog najednom bi se pojavilo ostrvo, nekakav iskaz koji je, iz nepoznatih razloga, bio formulisan na engleskom: *My irony is that of indifference... metairony.*

Prekrivač, nehajno bačen preko naslona fotelje, brzo se premestio na pod i pretvorio u vunenu opnu koja je zadržavala toplotu naših tela.

Lujzino naredno pitanje iskoračilo je iz domena umetnosti i neočekivano zaseklo privatnost umetnika koji je i pored opušteno atmosfere, naznačene ponegde dobacivanjima glasova iz trećeg plana, uspevao da održi jasnu distancu bronzanog spomenika koji progovara. Kratko i jasno - pitala ga je od čega je živio, budući da je njegova umetnička produkcija bila smišljeno mala i, moglo bi se reći, nekomercijalna. Dišan se nije mnogo premišljao - imao je uvek nekakav stabilan prihod, od raznih kamata, ne veliki ali dovoljan za skroman život. Pomenuo je da je "Akt koji silazi niz stepenice", svojevremeni *succes de scandal*, prodao za dvesta četrdeset dolara. Njegov rad su diskretno pomagali razni prijatelji moderne umetnosti. Rekao je: *cognoscenti*. Bio je zaokupljen kvazimatematičkim proračunima, otkrivanjem sistema koji bi omogućio da se rulet igra tako da se niti gubi niti dobija. Rekao je da je to bio pokušaj da se ta igra, ali i ceo sistem novčanih transakcija podvrgne svojevrsnoj ironiji.

- *Pojedini kolekcionari su znali za moje veze sa evropskim umetnicima... i trgovcima. Često su me zvali da pogledam ili procenim neku sliku ili skulpturu. Na američkom tržištu je tada, krajem dvadesetih i početkom tridesetih, vladala prava groznica za evropskim delima... Nikada nisam bio kolekcionar tuđih radova... ali sam ipak iz Pariza poneo neke slike... koje sam imao. Ljudi su to znali...*

U nastavku tog odgovora, posle izvesnog premišljanja, posle dugog perioda u kojem su se trake na platformi "Sonija" okretale u tišini, Dišan je rekao da je u nekoliko navrata izašao u susret toj povećanoj potražnji:

- *Ljudi su tražili, na primer, Kandinskog... dobro... imao sam Kandinskog. Ali posle više nisam imao. I tada sam smatrao da je slikarstvo... proizvodnja slika... to pomalo automatsko nastajanje... da je to u velikoj meri precenjena delatnost. Mistifikovana na razne načine. I rekao sam sebi - hajde, napravimo to... Na mistifikaciju odgovoriti mistifikacijom. Možda bi to moglo da bude viđeno kao naličje... ili dopuna... onoga što sam želeo da pokažem "redimejd"-radovima. Valjda Vam je jasno da mi nije bilo suviše teško da to izvedem uverljivo. Ipak moje slikarsko iskustvo nije bilo malo...*

- Čekaj - rekla je Lina - vrati ovo...

- *... odgovoriti mistifikacijom. Možda bi to moglo da bude viđeno kao naličje... ili dopuna... onoga što sam želeo da pokažem "redimejd"-radovima. Valjda Vam je jasno da mi nije bilo suviše teško da to izvedem uverljivo. Ipak moje slikarsko iskustvo nije bilo malo...*

- *Da li to znači da su neke od slika koje danas vise u muzejima i koja su obeležena pločicama na kojima piše... Redon, Ruo... Píkaso... Kandinski, ili neko dugo ime... zapravo Vaše delo?*

Umetnik se ponovo glasno nasmejao:

- *Pa ne nužno u muzejima, ali... možda... ko zna... Verujem da će jednog dana sve to veoma zabaviti nekoga ko otkrije tragove. Moj rad od samih početaka oslanjao se na dobro sakrivene zagonetke, anagrame... mape zakopanog blaga... I uvek sam ostavljao tragove koji uporne mogu da dovedu do rešenja. Ali i da zavedu. Ovi... da tako kažem... tajni radovi su moji radovi sa odloženim dejstvom.*

Lujza je počela da postavlja pitanje koje je imalo neki oblik zaključka. Kao da su se

kod nje, nakon dugog razgovora, ili možda nakon dva izdvojena segmenta u kojima je prokomentarisano gotovo sve što je nastalo u Dišanovoj čudnovatoj laboratoriji, pojavili prvi znaci zamora. Njih, neđutim nije bilo kod intervjuisanog - umetnik ju je prekinuo da bi dopunio svoj prethodni odgovor:

- Naravno, može se postaviti i pitanje šta su uopšte originali u doba tehničke reprodukcije... Pitanje o statusu originala...

Ženski glas je sačekao izvesno vreme, dovoljno da bi postalo jasno da sagovornik ne namerava da dalje obrazlaže nagoveštenu temu. Tek tada ga je zamolila da kaže šta smatra svojim najvažnijim dostignućem.

- Korišćenje slikarstva, korišćenje umetnosti... da bi se stvorio modus vivendi, način razumevanja života. Ili, ako će to biti jasnije... pretvaranje celog života u jedno umetničko delo... umesto da se život potroši na stvaranje dela u formi slika ili skulptura. Sada, eto... verujem da čovek može postaviti svoj život, način na koji diše, deluje, saobraća sa drugim ljudima, kao sliku, kao tableau vivant ili filmsku scenu... da tako kažem. To je moj zaključak sada. Kada sam imao dvadeset ili petnaest godina to nisam video na taj način, ali sada, posle toliko vremena, shvatam da je to u osnovi ono što sam nameravao da učinim.

- Život kao umetničko delo, da citiramo živahnog starca... - nasmejala se Lina, izvila dugi vrat i zabacila glavu malo u stranu. Dlanovima sam štitio osetljive bradavice njenih grudi od trenja grubog prekrivača. Njena leva ruka bila je opuštена uz naša tela, a desnu je savila u laktu i šakom prekrila moju. Predvečernji pljusak odavno je prošao, soba je utonula u tamu. Pljosnati plastični kalemi su se i dalje sinhronizovano i jednolično okretali, istekao je i deo gde nije bilo nikakvog snimka. Oslobođeni kraj vrpce udario je o metalnu masku glave magnetofona i proizvodio tih, ritmičan zvuk.

- Šta misliš?

- Ništa.

- Ma ne... stvarno te pitam...

- Imam utisak kao da smo upravo završili seansu prizivanja duhova.

- Pa... u izvesnom smislu i jesmo.

Duh nastanjen u magnetofonskoj traci koji se pojavio u mojoj sobi te večeri nastaviće da prati naše dobre i manje dobre dane, da nam se pridružuje na putovanjima, nadzire i podsmeva se našoj infantilnoj pretencioznosti, rešenosti da ceo svet prilagodimo našim nejasno definisanim kriterijumima.

I mnogo godina kasnije, kada je ta soba postala privremeno stanište drugih devojaka, kada je svet postao sasvim drugi ambijent, dešavalo mi se da ga iznenada pronađem - izlazio bi iz nekih retko otvaranih fioka, opominjao me u časovima kada bih suviše ozbiljno shvatio beznačajne stvari, ispričao neku prikladnu anegdodu.

- odlomak iz romana VRT U VENECIJI -

